

het feit, dat „de materialistische psychologie” is overwonnen¹⁰). Zeer veel van datgene, wat Bavinck zeide, kan ook thans nog onderschreven worden. Zelfs kan gezegd worden, dat sommige woorden van Bavinck modern klinken¹¹). Toch geeft ook deze rede ons een gevoel van teleurstelling. Van teleurstelling óók wel, omdat het in deze rede niet geheel duidelijk is, wat Bavinck onder „de ziel” verstond en hoe hij het persoonlijkheidsprobleem, dat hij meermalen aanroert, heeft gezien¹²). Maar een gevoel van teleurstelling krijgt men bovenal, omdat de decennia, die na Bavinck volgden, wel bewezen hebben, dat het materialisme in 1916 allerminst een verslagen vijand was en dat Bavinck's jubel over de overwinning der ziel toch wel wat praematuur geklonken heeft; indien er al ooit tot zulk een juichtoon aanleiding zal zijn.

Reeds als wij bedenken — en ik wil hier met deze herinnering volstaan —, dat P a v l o v, de Nobelprijs-winnaar van 1904, in 1916, toen Bavinck zijn rede hield, op het hoogtepunt van zijn roem stond, en dat W a t s o n juist twee jaar tevoren zijn boek „Behavior, an Introduction to Comparative Psychology” geschreven had en drie jaar later zijn grote werk „Psychology from the standpoint of the Behaviorist” het licht deed zien, dan moet het ons wel duidelijk zijn, dat ook Bavinck van een al te groot optimisme niet is vrij te pleiten¹³).

Anderzijds is het één van de verdiensten van Bavinck geweest, dat hij de nadruk legde op het feit, dat het ook voor de psychologie van zoveel betekenis is, *hoe men de mens ziet*. En de vraag, hoe de psycholoog de mens ziet, is terug te leiden tot de vraag, welke de levens- en wereldbeschouwing van de psycholoog is¹⁴). In feite had ook Heymans op zijn manier een bewijs voor deze stelling gegeven. Immers, aan het eind van zijn rede wees hij op de betekenis van het psychisch monisme en op de invloed, die dit psychomonisme heeft voor ons „wereldbeeld”¹⁵). Men kan dus zeggen, dat ten opzichte van het feit, dat beginselen ook in de psychologie grote betekenis hebben, Heymans en Bavinck het geheel eens zijn.

Sinds Heymans en Bavinck is er een stortvloed van psychologische geschriften over het mensdom gekomen, en het is ook voor de vakman bijna niet mogelijk de ontwikkeling, die zich op het psychologisch veld voltrekt, bij te houden. Wat in Bavinck's tijd nog vrijwel niet denkbaar was, is reeds lang een voldongen feit: wij hebben ook onder de psychologen allerlei specialisten. Zij moeten er zijn, omdat niemand op het gehele veld, dat door de psychologie bearbeid wordt, voldoende vakkundig kan zijn. Maar ook voor al deze speciale terreinen is het een vraag van de allereerste orde, hoe men bij zijn wetenschappelijke arbeid de mens ziet.

En aangezien deze mens naar mijn overtuiging van andere levende wezens het meest kenmerkend te onderscheiden is door het feit, dat hij geschapen is „naar Gods beeld en gelijkenis”, dat is door het feit, dat hij *religieus* is, is het een vraag van de eerste orde, hoe deze mens vanuit dit gezichtspunt gezien wordt in de onderscheiden psychologische richtingen en scholen. Na het optimisme van Heymans en na de overwinningsjubel van Bavinck heeft de psychologie zich ontplooid op een zo veelvormige wijze, zijn er ook zo ontzaglijk veel